

אחים שחלקו

עצמאות או שותפות? בירור משפטי ופסיכולוגי / נעם

פפר

פתיחה

סוגיית "אחים שחלקו" וסקירת האתגרים והבעיות
תפיסות רב ושמואל
תפיסת רב אסי
דילמת ה"ברירה" והשלכותיה
מקורות מחשבתיים על ירושת האחים
פסיקת הרמב"ם כמסקנה וגישת האמצע
סיכום

פתיחה

במסכת בבא קמא, יחד עם דיני הנזיקין למיניהם מובאים גם חלק מדיני הירושה. מושגי הנזיקין ודיניהם המשפטיים-הלכתיים מנסים לבנות חברה מתוקנת שתכלול לכל הפחות התנהלות סבירה וראויה במרחב הבין-אישי, מן המורחב ביותר למצומצם ביותר. לפיכך המסכת אינה פוסחת אף על היחסים העדינים והרגישים שבתוך המשפחה – בין האחים לבין עצמם ובין האחים להוריהם.

הסוגייה שנעסוק בה מדברת על אותם יחסים, ובמרכזה ניצבת דילמה אתית והלכתית – מקרה שבו בעל חוב נוטל את חלקו של אחד האחים היורשים בשל חוב שהיה לאביהם. האם לאח האחד מותר לקחת חצי מהנותר אצל האח השני, ובכך להחזיר לקדמותה את החלוקה שבה יהיו כל הצדדים שווים? במאמר אנסה לבצע חקר הלכתי ופסיכולוגי על ידי הרחבת שיטות רב ושמואל בסוגייה לאור הסוגיות

המקבילות בגמרא ומקורות פרשניים ומחשבתיים שקשורים לנושא, תוך שימת לב ונתינת דגש לרגשות האחים המושפעים מתפיסותיהם, בעיקר לרגש הקנאה. מטרתי העיקרית בחקר הסוגייה היא מציאת מתווה עדין ומאוזן בין השיטות הקיצוניות השונות בגמרא, שיוכל להכיל את עצמאותם וזהותם האישית של האחים יחד עם שותפות וסולידריות ביניהם. להשגת מטרה זו אנסה להסתכל על סוגייה משפטית זו בעיניים רגישות ככל האפשר, ואבחן בעזרת ה' את כתבי התורה שבעל פה כמתווי דרך לחיים עצמם וכאפשרות והזדמנות ליצור מצע מפוכח ומגשר לסוגיות מורכבות מעין אלה.

סוגיית "אחים שחלקו" וסקירת האתגרים והבעיות

באמצע הפרק הראשון של מסכת בבא קמא מוצגת אמירתו של רב אסי, וניסיון ההבנה באיזה עניין נאמרה:

אמר רב אסי: כספים הרי הן כקרקע.

(בבא קמא ט ע"א)

לאחר מכן הגמרא מנסה לברר לעניין אילו דינים נאמרה אמירתו של רב אסי, ועל הדרך נכנסת לתוך סוגיית "אחים שחלקו" שבה אעסוק:

אלא לשני אחים שחלקו ונטל אחד קרקע ואחד כספים, ובא בעל חוב ונטל קרקע, דאזיל האי, ושקיל פלגא בכספים בהדיה. פשיטא! האי ברא והאי לאו ברא?! איכא דאמרי: אדרבה, לאידך גיסא – דאמר ליה: להכי שקלי כספים, דאי מגנבי – לא משתלמנא מינך, ולהכי שקלת ארעא – דאי מטרפא, לא משתלמא לך מידי מינאי! אלא לשני אחים שחלקו, ובא בעל חוב ונטל חלקו של אחד מהן. והא אמרה רב אסי חדא זימנא – דאיתמר: האחים שחלקו, ובא בעל חוב ונטל חלקו של אחד מהן, רב אמר: בטלה מחלוקת, ושמואל אמר: ויתר, ורב אסי אמר: נוטל רביע בקרקע ורביע במעות. רב אמר בטלה מחלוקת, קסבר האחים שחלקו כיורשים הוו; ושמואל אמר ויתר, קסבר האחים שחלקו לקוחות, וכלוקח שלא באחריות דמי; ורב אסי אמר נוטל רביע בקרקע ורביע במעות – מספקא ליה אי כיורשין דמו אי כלקוחות דמו, הלכך נוטל רביע בקרקע ורביע במעות.

(שם)

הגמרא מנסה לטעון שכוונת רב אסי בהשוואת הכספים לקרקעות היא בסוגיות ירושה של אחים שחולקים. תוך כך היא מתארת שני מקרים דומים אך שונים, ומהם אני לומד הרבה על תפיסות רב ושמואל בסוגייה, האתגרים שהאמוראים מתמודדים עימם, יתרונות וחסרונות תפיסותיהם.

בשני המקרים האחים הירושים חולקים יחדיו ירושה מאביהם. במקרה הראשון אח אחד מקבל כסף והשני קרקע; במקרה השני שניהם חולקים קרקע. הבעיה נוצרת כאשר מגיע בעל חוב (חוב שהיה שייך לאביהם) וגובה מאחד האחים את חלקו בירושה, ואז נשאלת השאלה: האם מותר לאח ה"מופסד" לקחת חצי מחלקו של האח השני כדי שיהיו שוב שווים? ואם כן – ולשם כך, לטענת הגמרא, נצרכה אמירתו של רב אסי "כספים הרי הן כקרקע" – האם הוא יכול לבחור מה הוא לוקח, כסף או קרקע, כתאוות ליבו? אמנם הגמרא דחתה, לבסוף, את הניסיון הזה, כי רב אסי כבר דיבר על ירושת האחים במקום אחר, אך אני מוצא בניסיון הזה פתח להבנת עמדותיהם של רב ושמואל – הן בהיבט המשפטי הן בהיבט הפסיכולוגי.

לדעתי, תחילה הגמרא מכניסה שתי אמירות, אחת לכל צד, ותהיות החשובות להבנת האתגרים והקשיים בסוגייה זו, שמהוות את אחד הטעמים לעיסוק המרובה והפתלתל יחסית בסוגייה זו במקומות אחרים בש"ס, בראשונים ובפוסקים.

הראשונה – "פשיטא! האי ברא והאי לאו ברא?!" – טומנת בחובה את הבעיה הראשונה שבעלי התפיסות השונות יצטרכו להתמודד איתה – מניעת האפליה ואי השוויון בין האחים. התמיהה של הגמרא אם אחד האחים הוא בן האב והשני לא (ולפיכך אחד יצטרך לפרוע את חוב אביו והשני לא) מראה את הסכנה בפסיקה שהאח לא יכול ליטול את חלקו מהאח השני, סכנה של תחושת אפליה ומידור אל מול האב שעלולה ליצור רגשי קנאה הרסניים בין האחים, ועליה ארחיב בהמשך המאמר. אמירה זו, לדעתי, היא נחלת חלקו של רב, שאמר שאחים הם כיוורשים אחד בעיני השני. היא מראה לאן תשומת ליבו הלכה בסוגייה הזו וממה הוא מפחד – אפליה וקיפוח, ומה הוא מעודד – שוויון ושותפות.

באמירה השנייה, "איכא דאמרי: אדרבה, לאידך גיסא – דאמר ליה: להכי שקלי כספים, דאי מגנבי – לא משתלמא מינך, ולהכי שקלת ארעא – דאי מטרפא, לא

משתלמא לך מידי מינאי!”, הגמרא אמנם מתייחסת למקרה הראשון שבו שני האחים חולקים כסף וקרקע, ושהגמרא דחתה ושינתה במעט. אך אני מוצא כאן הזדמנות להתבונן באתגרים שאיתם מתמודדת התפיסה המתירה לאח ליטול את חלקו מהאח השני, כי הם כעין יורשים. הגמרא נותנת את נקודת מבטה על אחריות ושייכותו הבלעדית של כל אח לחלק שנטל מאביו, ולפיכך – מראה על הסכנה שביצירת תחום אפור בין האחים שבו יש שותפות ללא גבולות, מחיקה של עניין ההפרדה והעצמאות של כל אח בתוך המשפחה, וחוסר בלקיחת סיכונים ומודעות אליהם בעת הבעלות על הקרקע. אמירה זו קרובה לעמדתו של שמואל, שאמר שהאחים הם כעין לקוחות. האמירה מסתכלת על האחריות והבלעדיות של כל אח על נכסיו, ואיך אנחנו איננו פוגמים בהן בעת תהליך הירושה.

ברצוני להדגיש שוב כי איני טוען שאלו כל השיקולים שעברו בראשם של רב ושמואל בפסיקותיהם – אף על פי שאני בהחלט חושב שאלו היו מרכיבים – אלא לחקור את השלכות התפיסות האלה במובן הרגשי והמשפטי ולחפש דרך שתוכל לאזן ביניהן וליצור מציאות טובה יותר.

תפיסות רב ושמואל

בעיות ואתגרים אלו שתיארתי מובילים אותי לתפיסות רב ושמואל בסוגייה, שמעצימות את הקושי.

תפיסת רב – “בטלה מחלוקת, קסבר האחים שחלקו כיוורשים הוו” – מתייחסת לאחים כאל יורשים שווים אחד בעיני השני, ולפיכך “בטלה מחלוקת” – כל אח שווה בעיני אביו ובעיני בעל החוב, ולכן על כל אח לפרוע את החוב, במקרה הצורך, והאח המופסד יוכל ליטול את חלקו מהאח השני.

תפיסה פרגמטית זו פותרת חלק מההשלכות של חלק מהאתגרים, אך מעצימה את האתגרים והבעיות האחרים. היא פותרת את בעיית הקיפוח ואי-השוויון העלול להיווצר בגישה השנייה בכך שהיא אינה מבדילה בין האחים לעניין החוב ולא יוצרת מצב של, כביכול, תערוף האב את אחד הילדים על פני האחר. מצד שני, היא מעצימה

את בעיית חוסר העצמאות והבלעדיות של כל אח על נכסיו. אף על פי שאלו הובאו לו בירושה, עדיין שלו הם, ולפיכך גם האחריות עליהם תהיה שלו. תפיסה זו מעניקה לגיטימציה מסוימת לאי-מודעות האדם לסיכון הכרוך בעובדה שהוא בעלים של קניין כלשהו. במובן הפסיכולוגי, תפיסה זו עלולה לנרמל רגשי קנאה טבעיים ולתת להם מקום, במקום להתמודד איתם. בנוסף, קשה יותר ליצור ייחוד ונבדלות מסוימת – שחשובים בתוך המשפחה – בין האחים עם תפיסה זו, שרואה אותם כשווים. מן העבר השני, תפיסת שמואל – "ויתר, קסבר האחים שחלקו לקוחות, וכלוקח שלא באחריות דמי" – נותנת לאחים סטטוס של לקוחות ללא אחריות, כאילו קנו האחד מהשני את חלקם ולאחר הקנייה הם כלקוחות רגילים (אך בלי אחריות, וארחיב על כך בהמשך), ולפיכך "ויתר" – אין זכות לאחד האחים לתבוע חצי מחלקו של האח השני, והאח המ פסיד מאבד חלק משמעותי מהירושה. כמו תפיסת רב, גם תפיסת שמואל מצליחה לפתור חלק מהאתגרים, אולם היא מעצימה את החלק השני.

תפיסה פורמלית זו, שלא כמו הפרגמטיזם של רב, פותרת את בעיית השותפות הקיצונית וחוסר הייחוד והנבדלות בין האחים. כל אחד אחראי על חלקו שלו, הם נפרדים אחד מהשני ולא תלויים זה בזה – במובן המשפטי והפסיכולוגי. מאידך גיסא, היא מעצימה את בעיית האפליה וחוסר השוויון בין האחים. כאן משפט הגמרא – "פשיטא האי ברא והאי לאו ברא" – מורגש במלוא עוצמתו. אם לכל אח יש חלק בירושה, מדוע שאחד יצטרך לפרוע את חוב אביו והשני לא? תפיסה זו עלולה ליצור סכנה גדולה, הן במובן המשפטי הן במובן הרגשי. במובן המשפטי – שמואל טוען שהאחים הם כעין "לקוחות" ולפיכך מבטל לגמרי את מושג הירושה בין האחים, ומותיר עמימות מסוימת בנוגע לסטטוס שלהם ולאופן שבו הם בכל זאת שונים מלקוחות רגילים, אם בכלל. במובן הרגשי, שארחיב עליו עוד בהמשך המאמר, אפליית האב שנוצרת מסוגלת ליצור קנאה עזה בין האחים – על מה ש"לו יש ולי אין" – ולפיכך גם שנאה וניתוק.

לאחר שהצגתי את הבעיות והאתגרים שרב ושמואל מתמודדים איתם, אנסה בהמשך המאמר למצוא פתרון טוב דיו לסיטואציה.

תפיסת רב אסי

תפיסת רב אסי – "נוטל רביע בקרקע ורביע במעות – מספקא ליה אי כיורשין דמו אי כלקוחות דמו, הלכך נוטל רביע בקרקע ורביע במעות" – היא כביכול מין גישת אמצע המשלבת בין שתי הדעות, של רב ושל שמואל. האח שממנו לא ניטל דבר נותן לאח השני רבע מחלקו בקרקע ורבע מחלקו במעות. הקרקע על צד הירושה שלו – לתת לו כפי שירש בתחילה. המעות על צד הלוקח שלו (באחריות, שלא כמו שמואל) – שהאח השני מפצהו על ההפסד בנתינת מעות.

אולם לדעתי שיטה זו אינה הולכת עם אף תפיסה באמת, ורק מותריה ספק גדול – "מספקא ליה" – בנוגע לסטטוס בין האחים, ולפיכך גם את השאלה מה יהיו הנפקא מינות השונות בדיני הירושה. אמנם היא מציעה פתרון לא רע לסוגייה ספציפית זו, אך קיימים עמימות וחוסר קיבעון שעלולים ליצור סכנות אחרות.

דילמת ה"ברירה" והשלכותיה

במסכת בכורות מובאת אמירתו של רב אסי בנוסח דומה: "דאמר רב אסי: האחין שחלקו, מחצה יורשין ומחצה לקוחות", ועליה פירושו של רש"י, שפותח לנו פתח בהבנת יסוד המחלוקת ההלכתית ומדגיש את המרחק בין תפיסות הירושה השונות. רש"י כותב:

מחצה יורשין ומחצה לקוחות – דמספקא ליה אם ברירה ויורשין נינהו או אין ברירה ולקוחות נינהו, הלכך מחצה יורשין ומחצה לקוחות.

עניין הברירה הוא בעצם עניין הבירור – רש"י מעמיד את המחלוקת בשאלה אם קיים בירור למפרע או לא. כשהאב מוריש לילדיו את ירושתו נשאלת השאלה החשובה האם ידע האב מראש מי הולך לקבל כל חלק מהירושה, ואז יש בירור למפרע – אפשר, כביכול, לברר רטרואקטיבית מה האב רצה לתת לכל אחד, והירושה היא ירושה ללא תסבוכות. לפי טענה זו, האחים יהיו בסטטוס של "יורשים" שוויוניים אחד כלפי השני וכלפי האב. לפיכך, אם יבוא בעל חוב ויטול חלקו מאחד מהם –

האח המופסד יוכל לקחת מהאח השני חצי מחלקו. זוהי כמוכח דעתו של רב המובאת בסוגייה.

אולם לפי הסברה כי אין בירור למפרע אי אפשר לשער ולקבוע מה האבא העניק מראש לכל ילד, ולכן הם מבצעים קנייה משותפת – כל אחד מוותר על חלקו הפוטנציאלי וקונה את חלקו הפוטנציאלי של האחר. בכך מתקבע ביניהם סטטוס של "לקוחות" אחד אל מול השני (לקוחות ללא אחריות, לפי שמואל) וזה יוצר בידול ופירוד, הן ברמה ההלכתית – האח העני לא יוכל לטעון דבר מהאח העשיר, הן ברמה הפסיכולוגית – תיאור הקנייה והוויתור בין האחים מדגיש את הפירוד בין האחים. המחשבה שהם רק לקוחות אחד בעיני השני ואין שום ציפייה לחמלה ועזרה הדדית מסוימת עלולה להחריף את הקנאה והשנאה ביניהם. הסטטוס "לקוחות" מרחיק את האחים מאביהם וכל אח מהאח האחר, ומתעלם מהעזרה והחמלה ההדדית, שהן חלק מהותי במצוות הירושה.

לעומת זאת, הצבת הסטטוס "יורשים" בין האחים משאירה אותם קשורים לאביהם, וקיימת ביניהם זיקה רגשית הנוצרת על ידי העברת קניין חומרי דור אחד קדימה לפחות. יחד עם זה, כפי שכתבתי מוקדם יותר, הוא מטשטש את הזהות, העצמאות והבלעדיות של כל אח לנכסו שלו.

מקורות מחשבתיים על ירושת האחים

הרמב"ם כתב ב"מורה נבוכים" על חשיבות ההדדיות והאהבה בין קרובים: "אחוה, האהבה ההדדית והעזרה ההדדית מגיעות לידי שלמות בקרב הקרובים בייחוס, באופן שבין בני שבט אחד המתייחס על אב קדמון אחד, אף אם הוא רחוק, יש בשל זאת אהבה וסיוע הדדיים וחמלה הדדית, שהם המטרה הגדולה ביותר של התורה".

הרמב"ם רואה חשיבות עצומה בהדדיות שבאה "בקרב הקרובים בייחוס" – החל במשפחה וכלה באומה השלמה. הוא מדגיש את האהבה, החמלה והעזרה ההדדית בתוך המשפחה, שיותר חזקות מכל עניין פורמלי-הלכתי כזה או אחר, לעניות דעתי. הרמב"ם מגדיל ואומר שזוהי המטרה הגדולה ביותר של התורה. אני

חושב שאת הערכים היהודיים האלה – אהבה, חמלה, הדדיות – אפשר למצוא בבירור בסוגיית הירושה בכלל, ובמחלוקת שלנו בפרט, כמקרה בוחן – שאנחנו אכן מקיימים את מטרת הירושה.

מהצד השני, המצב אינו פשוט וחד ממדי. שני צדדים למטבע, וצריך לדאוג גם לעצמאות ובלעדיות האחים בפני עצמם וגם לזיקה ולשותפות ביניהם. הרב שטיינזליץ כותב על רגש הקנאה:

כמה מסכסוכי הירושה המכוערים ביותר נובעים מקנאה שהפכה לשנאה. לעתים קרובות הם אינם נוגעים לעיזבון כלל וכלל. אף אם יש די והותר רכוש לכול, יש אנשים שפשוט אינם יכולים לשאת את המחשבה שמישהו אחר יקבל יותר מהם. סכסוכים שכאלה יכולים להימשך שנים – ובין עמים אפילו מאות שנים – ועלולים שלא להסתיים לעולם. הסכסוכים האלה אינם נוגעים באמת לרכוש חומרי אלא מונעים מכוח רוח הקנאה הצרופה הגדולה ומאכלת הכול והופכת לישות רבת-עוצמה.

(מילים פשוטות, עמ' 112)

אני חושב שהפסקה הזו היא תמצית מסוימת לסכנות הירושה בקשר בין האחים ולהרסנות הקנאה. מובן מאליו כי הקנאה תתעצם ותגבר במקרה שייווצר מצב של הפסד וקיפוח אחד האחים על פני האחר – אותה "קנאה צרופה וגדולה, מאכלת הכול והופכת לישות רבת-עוצמה" כדבריו עלולה להימשך שנים, ואין לדעת לאן תתפתח. לכן אני מוצא סכנה גדולה בדבריו שמואל, שמקפחים בפועל את אחד האחים על פני האחר ועלולים ליצור רגשי כעס ושנאה אדירים, שלא רצויים בתוך המשפחה.

מן העבר השני, החשוב לא פחות – אמנם רגשי הקנאה הם טבעיים, אך נרמלו הקנאה (שגם ככה תגיע בשלב כזה או אחר בתהליך הירושה ובחיים בכלל), הוויתור שנעשה בשבילה וההשוואה המוחלטת בין האחים פוגמים בעצמאותם ובלעדיותם של האחים על ממונם, מטשטשים ומדחיקים את הבעיות הטבעיות שבאדם. ולבסוף הן יתפרצו. משום כך, גם תפיסת רב אינה אידיאלית בעיניי, מפני שבאמירה שהאחים שווים כדי למנוע כל קיפוח אפשרי אני רואה התעלמות מטבעיות החיים, ומעצם עובדת הבלעדיות והבעלות על נכסים. וגם בזה יש סכנה – במובן הפסיכולוגי,

הסיכויים לערעור הביטחון והעצמאות של האחים גדלים. במובן המשפטי, אם האחים שווים בירושה, לא ברור מה בכל זאת מבדיל ביניהם – האם ומה מותר לכל אח לעשות עם נכסיו, האם מותר לו למכור אותם וכו'.

כמו שכתב הרב שטיינזלץ – "הסכסוכים האלה אינם נוגעים באמת לרכוש חומרי אלא מונעים מכוח רוח הקנאה הצרופה הגדולה ומאכלת הכול והופכת לישות רבת-עוצמה". לא משנה כמה נשווה בין האחים במובן החומרי, כמה נמנע את האפליה והקיפוח ביניהם, הקנאה עודנה שם. במובן הפסיכולוגי, היא דורשת טיפול עדין ומעמיק, ולא לגיטימציה חלילה.

פסיקת הרמב"ם כמסקנה וגישת האמצע

לאור החקירה שניסיתי לעשות בסוגייה, ולאור דברי הרמב"ם ב"מורה נבוכים", מצאתי פסקאות שונות של הרמב"ם ב"משנה תורה" אשר אני חושב שיכולות להיות גישת אמצע אמיתית שתכיל בתוכה את שתי התפיסות בעוצמתן, ויחד עם זאת בעידודן; לשלול מצבי ספק וליצור מציאות נכונה וטובה יותר ביחסים שבין האחים – בבחינה המשפטית ובבחינה הרגשית.

בהלכות שכנים (ב, יב) ובהלכות שמיטה ויובל (יא, כ) כתב הרמב"ם: "האחים שחלקו הרי הן כלקוחות זה מזה". לכאורה הניסוח מזכיר את שיטתו של שמואל, שטען כזכור כי בגלל העובדה שהאחים הם כלקוחות זה עם זה אין האח יכול לתבוע דבר מאחיו, והחלוקה נשאר כפי שהייתה. כבר כתבתי על השלכות הגישה הזו – עצמאות ובלעדיות חשובות, אך גם מניעת הקיפוח, האפליה והעצמת הקנאה. אולם לאחר מכן, בהלכות נחלות כתב הרמב"ם:

שני אחים שחלקו ובא להם אח ממדינת הים, וכן שלשה אחים שחלקו ובא בעל חוב ונטל חלקו של אחד מהן, אפילו נטל זה קרקע וזה כספים, בטלה מחלוקת וחוזרין וחולקין השאר בשוה.
(משנה תורה, נחלות י, א)

הרמב"ם מניח את ההנחה הפורמלית של שמואל – "כלקוחות זה מזה" – אך מסקנתו ופסקו כשל רב הפרגמטיסט – "בטלה מחלוקת". לעניות דעתי, ניתן ללמוד מכך דבר

מה. איך משלבים בין השיטות בצורה אמיתית, איך אפשר להפריד בין האחים, ליצור ולשמר ייחוד אישי, וכשצריך – להשתמש בערכות ההדדית, בסולידריות שביניהם. בעובדה כי הם אחים, שאביהם הוא האבא של שניהם באותה מידה בדיוק. גם אם לא לכך בדיוק התכוון הרמב"ם, אני רואה בגישה זו גישה מורכבת ומפוכחת, מודעת למציאות על שלל גווניה.

סיכום

לסיכום המאמר, אני מקווה שהניסיון להסתכל על הסוגייה הזו בפרט והתורה בכללותה בעיניים רגישות הצליחה להניב פירות, ולגבש עצמדה תורנית מתונה כלשהי על הסוגיות המורכבות של הגמרא ושל החיים. וכבר נאמר במסכת קידושין:

אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד – נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר (במדבר כא, יד) "אֵת וְהָבָה בְּסוּפָה" – אל תקרי בסופה אלא בסופה.

(בבלי קידושין ל ע"ב)

כולי תקווה שמימרה זו תתקיים במציאות הסבוכה שביחסים בתוך המשפחה – הן בין אח לאחיו הן בין האחים לאב, ושמעו יצא מתוק.